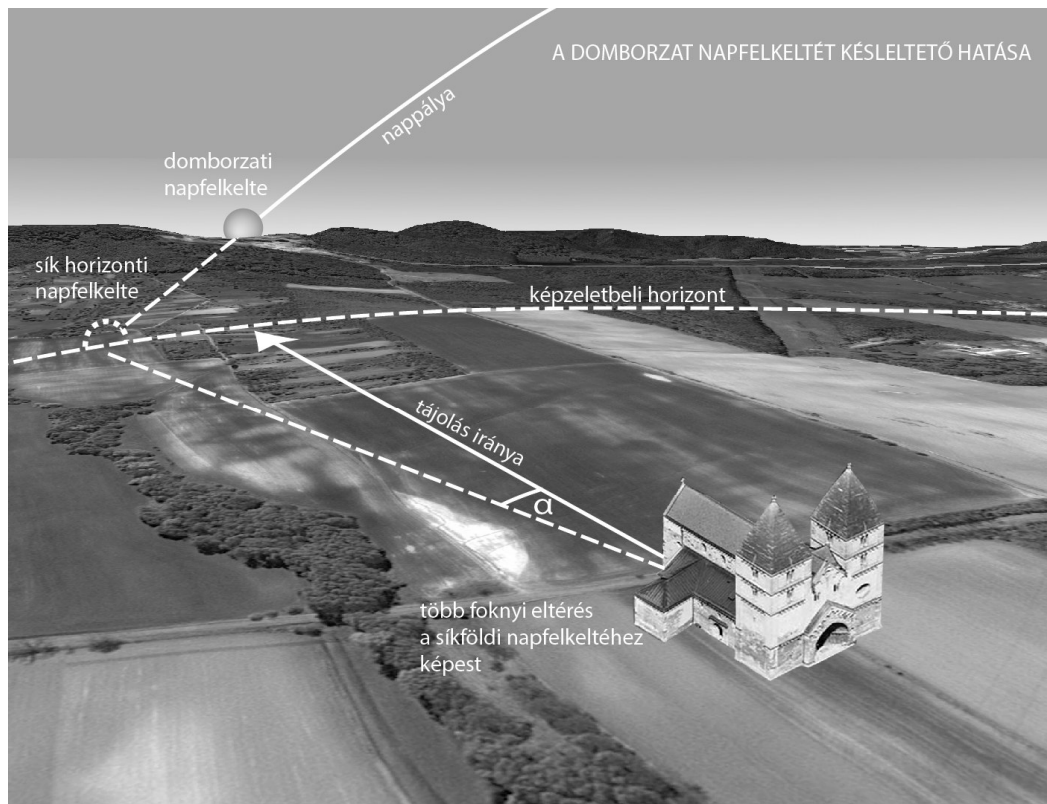

Scheffer Miklós

TÁJOLÁSOK ÜZENETE

Néhány középkori templom keletelésének egyháztörténeti vizsgálata

A KELETELÉS EREDETE,
EGYHÁZTÖRTÉNETI FORRÁSAI

A középkori templomokat bemutató művészettörténeti, régészeti ismertető általános bevezető formulája szerint a „templom keletelt”. A szövegek rendszerint megelégszenek ennyivel, nem részletezik, mit takar ez a homályos mondat. Általában arra gondolhatunk, az épületet úgy tájolták, hogy hossz tengelye kelet felé mutasson. A helyzet ennél jóval összetettebb, a mérésekből kiderül ugyanis, hogy az állítás csak az esetek töredékében igaz. Nagyjából kelet felé állnak ugyan az egyházak, de a legtöbb észak vagy dél felé, néha több tíz fokos kitéréssel „hibázza el” a tényleges keleti irányt. Miből adódik ekkora eltérés? Az alapokat kitűző mesterek túlzott nagyvonalúsága hozható fel indoknak, vagy van valami mélyebb értelmű, rejtett tudatosság a látszólag pontatlan tájolások mögött?

A szakrális célokat szolgáló építmények vagy sírok helyzetét már sok évezreddel a keresztény-

ség megjelenése előtt is az égtájak, égitestek mozgása szerint határozták meg. Az erdélyi Klódon feltárt 6000 éves sírok nagy többségének hossz tengelye keletre állt.¹ Az írországi Newgrange híres, 5000 éves halomsírjának bejárata a téli napforduló napján felkelő Nap irányába néz. Az angliai Stonehenge nevezetes kőkörének fő tengelye a nyári napforduló idején felkelő Napra mutat.² A gízai szfinx arccal pontosan kelet felé néz, a szfinx melletti piramisok oldalait igen nagy pontossággal tájolták az égtájak irányába.³

¹ BARTHA, L., *Csillagászat a történelemtudományban* (A Berzsenyi Dániel Főiskolán tartott előadás szövege, Szombathely, 2005. április 13.) in *Ponticulus Hungaricus* XVIII (2014/6), <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/bartha-lajos-csillagaszat-a-tortenelemtudomanyban.html> (Utolsó ellenőrzés: 2017. 03. 19.).

² A kőkörökről ld. BARLAI, K., *Csillagászat és kultúra*, Konkoly Observatory, Budapest 2010, 23-30.

³ Vö. PONORI TEWREWK, A., *Nap fia*, Magyar Csillagászati Egyesület, Budapest 2007, 15-16.

Newgrange

A judaizmus és a keresztény lelkiség körében is konkrét utalásokat találunk a keleti égtáj fontosságára. A Teremtés Könyvében olvassuk, hogy Isten keleten alkotta meg az Édenkertet (Ter 2,8), ahonnan a bűnbeesett ember ugyan kiűzetett, de újra és újra visszavágyik oda.⁴ A Leviták Könyvében található engesztelés napi szertartás egyik mozzanataként az áldozati bika véreből hétszer kell hinteni az engesztelőhely felé, napkelet felé (Lev 16,14). A végítéletet is keletről várták a zsidók, ezt illusztrálja Zakariás próféta jövendölése: „Mert az Úr kivonul és harcba száll azokkal a nemzetekkel, mint ahogy harcolt a küzdelem napján. Lábával azon a napon az Olajfák hegyére áll, ami Jeruzsálemtől keletre van...” (Zak 14,3-4a). Ezért sem lehet véletlen, hogy a jeruzsálemi templom kapuja kelet felé nézett, s ez előképként szolgált a kereszténység számára.⁵

A szertartásszerű kelet felé fordulás szokása megmaradt a keresztény vallásban is, de más tartalmi háttérrel. Nem a Templom, nem az Éden, hanem Jézus Krisztus személye lesz a középpontban. „Mert amint a villám napkeleten támad és napnyugatig látszik, olyan lesz az Emberfiának eljövetele is” (Mt 24,27), írja Máté.

⁴ KATONA, V., *Az irányított-tengelyes szerkesztés kortárs reneszánsza Európa katolikus templomépítészetében*, in *Magyar Egyházzene XXI* (2013/2014), 404.

⁵ GUZSIK, T., *A középkori keresztény templomok keleteléséről*, in *Meteor Csillagászati Évkönyv 1997*, Magyar Csillagászati Egyesület, Budapest 1997, 180; Ld. még: KATONA V., *Az irányított-tengelyes szerkesztés kortárs reneszánsza Európa katolikus templomépítészetében*, In *Magyar Egyházzene XXI* (2013/2014), 404.

A Napot mint Isten jelképének ősi felfogását a kereszténység szelíden a maga képére formálva beépítette kultuszába. Nem lehetett ez másként, hiszen Jézus így utalt önmagára: „Én vagyok a világ világossága. Aki követ engem, nem jár sötétben, hanem övé lesz az élet világossága” (Jn 8,12). Az evangéliumokban több helyen is olvashatunk Jézus Krisztusról, mint az élet világosságáról. Néhány további példa:

„... mert látták szemeim üdvösségedet, melyet minden nép színe előtt készítettél, világossággul a nemzetek megvilágosítására és dicsőségére...” (Lk 2,30-32)

„Az igazi világosság, aki minden embert megvilágosít, a világba jött.” (Jn 1,9)

„Amíg a világban vagyok, világossága vagyok a világnak.” (Jn 9,5)

„... minden, ami napvilágra jut, világossággá válik. Innen a mondás: »Kelj fel alvó, támadj fel a halottak közül, és Krisztus rád ragyog!«” (Ef 5,14)

E szebbnél szebb evangéliumi képek az őskeresztények számára biztos hitbéli alapot teremtettek arra nézve, hogy a keleti égtájat, a Nap támadatának helyét — elsősorban eszkatológikus várakozástól vezéreltetve — kultikus szereppel ruházzák fel. Szír vértanúakták szerint a korai keresztények közös szertartásra összegyűlve keresztet festettek az imahelyiség keleti falára és előtte naponta hétszer imádkoztak. A keresztelés szertartásában a jelöltnek kelet felé fordulva kellett kifejeznie megtérését. Tertullianus a II. században ősi hagyományként utal a kelet felé történő imádkozásra. Hippolitosz az Egyház életét kelet felé való hajózásként jellemzi.⁶

Origenész a III. században így ír az imádkozás módozatáról:

„A földkerekségnek 4 része van: észak, dél, nyugat, kelet. Ki ne tudná, hogy napkelet nyilvánvalóan mutatja érzékeinknek, hogy arra felé fordulva kell imádkoznunk, s jelképesen a léleknek az igazi világosság felkeltét kell megpillantania.”⁷

Érdemes Szent Ágoston szavait is szó szerint idézni:

„Amikor felállunk imádkozni, kelet felé fordulunk...”

⁶ Art. *keletelés*, in *Magyar Katolikus Lexikon VI.* (Főszerk. Diós, I., szerk. Viczián, J.), Szent István Társulat, Budapest 2002, 465.

⁷ De oratione, 32, in *Magyar Katolikus Lexikon.*

*lunk, ahol fölkelnek a csillagok. Nem mintha ott lakna Isten, s elhagyná a többi égtájakat, hiszen Ő mindenütt jelen van, nem térbelileg, hanem fölséges hatalmával. Azért fordulunk kelet felé, hogy a lélek figyelmeztetést kapjon arra, hogy a magasabbrendű, azaz Isten felé forduljon azáltal, hogy teste, ami földi, a magasabbrendű test, az ég felé fordul.*⁸

A konstantini fordulat (Milánói Edictum 313.) és a kereszténység államvallássá válása után (Theodosius császár által 380-ban) megindulhatott a már Konstantin idejében is államilag támogatott templomépítés.⁹ A kelet felé imádkozás szellemiségét vette át (vagy őrizte meg) a szakrális építészet. Kialakult az ókeresztény bazilika épülettípusa, mely az egész középkor számára meghatározó erővel bírt. Benne a hosszanti tér három fő részre tagolódott: előcsarnok, hajó, szentély.¹⁰ Az effajta térrendezés sajátossága volt, hogy az épület hossz tengelye kelet-nyugati irányba volt igazítva.

Athanasius így ír a IV. században: „...a templomok fekvése többnyire olyan, hogy az imádkozó hívek arccal az oltár felé fordulva a felkelő Napot, Krisztus jelképét látják, aki az Igazság Napja és a Világ Világossága”.¹¹

A VI. században pápai rendelet erősítette meg a keletelés szokását: „Habár az Isten mindenütt jelen van, mégis a papnak az oltárnál az isteni tisztelet alatt Vigilius pápa rendelkezése szerint kelet felé fordulva kell imádkoznia.”¹²

Nagyon fontos adatot olvashatunk Sevillai Izidornál (VII. század), aki pontosan megnevezi, mit is kell érteni a kelet felé való irányuláson: „... ha valahol és valamikor templomot építenek, a napéjegyenlőségi¹³ Nap felkelését vegyék figye-

lembe, úgy, hogy a keletről nyugatra húzott vonalak az égboltot jobbról és balról egyenlő részre osszák, hogy aki imádkozik vagy könyörög pontosan keletre nézzen”.¹⁴

A XII–XIII. századra megszorodnak a keleteléssel foglalkozó szerzők. Kétfajta gyakorlatra találunk említést. Az egyik a napéjegyenlőségi, a másik a napfordulós napfelkeltéhez való igazodás szokását követi:

Jean Belet (+1202): „... kelet felé, azaz a napéjegyenlőségi Nap felkelése, nem pedig a nyári napforduló Napja felé, mint ahogy némelyek akarják és csinálják is”.

Sicardus de Cremona (+1215): „Keletnek, azaz a napéjegyenlőségi Nap felkelésének, nem mint egyesek csinálják, a nyári napforduló Napja felkelésének”.

Guillaume Durand (1230-1296): „A napéjegyenlőségi Nap felkelése felé, jelképezve, hogy az egyháznak, amely a földön küzd, egyenlően kell mérsékelnie magát a szerencsében és a szerencsétlenségben, és nem a nyári napforduló irányába, mint ahogy egyesek csinálják”.¹⁵

Pierre de Roissy 1200 körül nemcsak a nyári, hanem a téli napfordulóhoz való igazítást is megemlíti: „A templomot kelet felé kell építeni, a napéjegyenlőségi napkeltevel, nem pedig a nyári vagy téli napfordulóival szemben.”¹⁶

A keletelés szimbólumának legteljesebb összefoglalását Aquinói Szent Tamás adta meg a XIII. század második felében: „Kelet felé fordulva imádkozunk ugyanis először az isteni hatalom ki nyilatkoztatása miatt, amely nekünk az ég mozgá-

napfelkelte helye nem állandó, az év során a keleti látóhatár egy bizonyos szakaszán vándorutat jár be, vagyis minden nap az előző felkelteponthoz képest kb. 0,4 fokkal arrébb bukkan elő. A földrajzi keletponthoz viszonyított legészakibb felkelést a nyári napfordulón (június 21.), a legdélibb felkelést a téli napfordulón (december 21.) figyelhetjük meg, és csupán két alkalommal, a tavaszi (március 21.) és az őszi napéjegyenlőség (szeptember 21.) napján láthatjuk pontosan keleten kelni a Napot. (A dátumok nem állandóak, évente 20. és 23. között ingadoznak.) A nyári és téli napforduló felkelte közötti éves naputat *szoláris ívnek* nevezzük. (BARLAI, K., *Csillagászat és kultúra 9.*, Konkoly Observatórium, Budapest 2010.)

¹⁴ GUZSIK, *A középkori keresztény templomok keleteléséről*, 181.

¹⁵ ERDEI – KOVÁCS, *A váraszói román kori templom feltárása és helyreállítása*, 215.

¹⁶ TARI, E., *Pest megye középkori templomai*, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2000, 220.

⁸ PL 34, 1277, art. *keletelés*, in *Magyar Katolikus Lexikon*.

⁹ GÁRDONYI, M., *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe*, Jel kiadó, Budapest 2012, 61.

¹⁰ GUZSIK, T., *Keresztény liturgiák építésze – I. rész: Róma és a keresztény kelet*, <http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral1.html#2> (Utolsó ellenőrzés: 2017. 02. 10.).

¹¹ ERDEI, F. – KOVÁCS, B., *A váraszói román kori templom feltárása és helyreállítása*, in *Az Egri Múzeum Évkönyve II.*, Eger 1964, 214.

¹² GUZSIK, *A középkori keresztény templomok keleteléséről*, 181.

¹³ Talán nem hiábavaló, ha röviden összefoglaljuk az említésre kerülő csillagászati fogalmakat is. A Föld forgástengelye 23,5 fokkal eltér a függőlegetől. Ebből adódóan a

sában mutatkozott meg, amely kelet felé esik. Másodszor a keleten alkotott Paradicsomkert miatt. Harmadszor Krisztus miatt, aki a Világ Világosságának és napkeletnek nevezetik és aki felment a mennyekbe kelet felé. És keletről is leszen eljövendő Máté szerint: »Mint a villám keleten támad és nyugatig ellátszik, úgy lesz az Emberfiának eljövetele is.«¹⁷

Jeruzsálemi templom

KUTATÁSTÖRTÉNET

A középkori templomok tájolásának magyarországi kutatástörténetében a mai napig nem született nyugvópont. Egyrészt a téma valamilyen oknál fogva mostohagyermeknek számít a történettudomány képviselői között¹⁸, másrészt az említett források ellenére sok kutató úgy gondolja, hogy nincs tudatos szándék az épületek keletelése mögött. Pedig ennek korszerű és körültekintő kutatása nemcsak történelmi ismereteink árnyalását jelentené, hanem fontos egyháztörténeti adatokkal is szolgálna. Másfelől teljesebb fényben láthatnánk a középkor emberének hitvalló lelkiségét, az Isten felé törekvés hétköznapi gyakorlatát.

A jelenség tanulmányozása a XX. század elején indult. Az első publikációt 1903-ban Lakits Ferenc tette közzé C. V. L. Charlier svéd csilla-

gász elméletére alapozva, mely szerint egy adott templom hajójának tengelye a védőszentje ünnepén felkelő Nap irányába áll.¹⁹

Kovács Béla 1964-es írásában publikált vizsgálatai szerint nem igazolható ez a kitűzési elv. Az említett középkori szabályoknak (napéjegyenlőségi, vagy napfordulós orientáció) is kis számú bizonyítékát sikerült találnia. Mivel az általa tanulmányozott legtöbb templom a február és május hónapok közé eső napfelkelték irányába néz, véleménye szerint a tavaszi munkakezdés első napjának felkeltéje adta meg a templom irányát, függetlenül a védőszentje napjától.²⁰

A téma legelkötelezettebb és legalaposabb kutatója Guzsik Tamás építészettörténész (1947–2002) volt. Kutatásai során a következő fő orientációfajtákat különítette el:

- Napéjegyenlőségi tájolás
- Napfordulós tájolás
- Védőszent-napi tájolás
- Speciális tájolás, pl.: mozgó ünnephez rendelt
- Nem keletelt templomok.²¹

Guzsik Tamás fontos befolyásoló tényezőként értékelte a szűkebb-tágabb környezet módosító hatásait. Síkvidéken könnyű a helyzet, a kijelölt időpontban a horizonton látható felkelő Naphoz tűzték ki az egyház irányát. Más a szituáció dombos, vagy hegyvidéki terepen. Mivel a nappálya a mi szélességi körünkön sohasem függőleges, hanem ferde szögben emelkedik az égbolton, központi csillagunk a keleti látóhatár esetleges hegyei miatt később lesz látható. Egy domborzati napfelkeltéhez igazított templomtengelynél több foknyi eltérést lehet egy síkvidéki, de azonos típusú épülethez képest (lásd magyarázó rajz!).²²

Tari Edit régész is foglalkozott a keletelések kérdésével. Tanulmányában 83 Pest megyei templom keletelési adatait gyűjtötte össze. Megfigyelése szerint a Cegléd környéki falvak középkori templomai mind ÉK-DNy-i helyzetűek. Mindez a középkori birtokhatáron belül eső épületeknél észlelhető. Felveti annak lehetőségét, hogy a hasonló irányulások a birtokhatósági hova-

¹⁷ GUZSIK, *A középkori keresztény templomok keleteléséről*, 181.

¹⁸ Idézem Tari Edit régész ezzel kapcsolatos megjegyzését: „A régész kollégák templom tájolással kapcsolatos elutasító magatartása számomra érthetetlen. A temetkezések vizsgálatában számos korszakban elfogadott dolog a sírok tájolása alapján akár keltezni is azokat vagy hitvilági tartalommal felruházni az égtájakat.” (TARI, i. m. 222.)

¹⁹ TARI, *Pest megye középkori templomai*, 221.

²⁰ Vö. ERDEI – KOVÁCS, *A váraszói románkori templom fel-tárása és helyreállítása*, 218.

²¹ Vö. uo. 182-183.

²² Uo. 185-187.

tartozás miatt azonosak. A birtokhatárt átlépve már egészen más szögű orientációkat tapasztalt.²³

A templomok tájolásának magyarországi kutatásában fontos mérföldkövet jelent Keszthelyi Sándor és Keszthelyiné Sragner Márta munkája. A kilencvenes és kétezres évek folyamán 1083 középkori templom tájolási szögét mérték meg és értékeit tették közzé.²⁴ Tevékenységük felbecsülhetetlen értékű adatbázissal szolgált. Ám tanulmányukban közölt legfontosabb megállapítás szerint a keletelés tényét nehéz tudatosan választott egyházi ünnepekhez, védőszentekhez kötni. Statisztikai elemzéseik arra vezettek, hogy csak elenyésző esetekben igazolható a köztudatban élő napfordulás, napéjegyenlőségi, védőszent-napi irányulás. Nézetük szerint legtöbb esetben a vizsgált épület helyzete semmi kapcsolatot nem mutat a hozzá rendelt titulussal, vagy a korábban említett, keletelésre vonatkozó írott forrásokkal.²⁵

A kutatástörténeti áttekintésből látható, hogy az eredmények ellentmondásosak. Kovács Béla nem túl nagy mintavétel alapján cáfolja a keletelés ünnepekhez rendelt tudatosságát, Guzsik Tamás viszont éppen ezt bizonyítja. Keszthelyi Sándor pedig igen nagy adatmennyiség elemzése alapján csatlakozik Kovács megállapításaihoz. Mi tehát az igazság?

SAJÁT VIZSGÁLATOK

Saját számításaim során arra a véleményre jutottam, hogy Keszthelyi Sándor a mérési eredményekből helytelen módszertani logikával vont le következtetéseket. Ennek részletezésétől most eltekintenek, ehelyett néhány konkrét példán mutatnám be, hogy inkább Guzsik Tamás eredményei bizonyulnak helytállóknak, illetve az ő nyomán érdemes tovább kutatni. A bemutatandó templomok keletelési elvén keresztül egyháztörténeti háttérükbe is bepillantást nyerhetünk.

Az építészettörténész irányadó útmutatásai alapján, adott templom tájolási napjának meghatározásakor figyelembe vettem a keleti látóhatár

domborzati viszonyait. A konkrét számításokat navigációs alkalmazás terepadatai alapján végeztem, a napfelkelte napokat csillagászati szoftver segítségével határoztam meg. Persze nem a mai, hanem az egyház építési éveinek vagy évszázadának napjársát modelleztem. Az épületek keletelési adatait a Keszthelyi Sándor-féle adatlistából nyertem.²⁶ A számítások segítségével meghatároztam a naptári napot, amikor a templom hossz tengelyének látóhatárra mutató irányszöge és a napfelkelte pontja egybeesett.²⁷ Ezután megnéztem, hogy a középkorban melyik szent, vagy szent esemény ünnepe volt azon a dátumon. Az elsődleges célom annak igazolása volt, hogy valóban létezett a védőszent-napi tájolás, de mint látható lesz, az eredmények ennél sokkal izgalmasabbak és összetettebbek lettek.

A bemutatandó példák egy része a *Medium Regni*²⁸ területéről, a Magyar Királyság szívéből került ki, de mindegyikre igaz, hogy királyi birtokon, vagy királyi adományozású területen álló egyház. Ennek jelentőségére is fény derül majd. A másik közös vonásuk, hogy mindegyik szerzetesi közösség temploma, két pálos, egy ciszterci és egy ferences egyházzal lesz szó.

Pilisszentlászló

A középkori Kékes falu határában állott, Szent Lászlónak szentelt pálos monostor alapításának éve bizonytalan. A rendi Inventárium szerint I. András (1015 körül–1060) vadászkastélya adományként került a szerzetesek birtokába, amit rendházzá alakítottak.²⁹ A jelenlegi kutatás I. helyett III. András (1265–1301) személyével számol.³⁰ A kolostor első említése a veszprémi püs-

²⁶ Uo. 9-44.

²⁷ Alkalmazott számítási módszerem nem egyedi, később bukkantam Zsembery Ákos régész írására, aki ugyanezt használta eredményesen az esztergomi Szent Lőrinc templomrom tájolásának vizsgálatánál. Ld. http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/21/21zsemb.html (Utolsó ellenőrzés: 2017. 02. 10.)

²⁸ A *medium regni* fogalmáról bővebben lásd: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2015.

²⁹ *Magyarország régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, 166-167.

³⁰ BENKÓ, E., *Udvarházak és kolostorok a pilisi királyi erdőben*, in *In medio regni Hungariae*, Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Bu-

²³ Vö. TARI, E., *Pest megye középkori templomai*, 224-226.

²⁴ KESZTHELYI, S. – KESZTHELYINÉ SRAGNER, M., *Magyarországi középkori templomok tájolása*, in *Országépítő*, 2012/1 (melléklet).

²⁵ KESZTHELYI – KESZTHELYINÉ SRAGNER, *Magyarországi középkori templomok tájolása*, 7.

pök 1291-es oklevelében fordul elő az elismert pálos létesítmények között.³¹ A középkori épület 1526-ban teljesen megsemmisült. A török kiűzése után a község új, barokk temploma a romok helyén, minden valószínűség szerint a régi alapfalak felhasználásával épült újjá.³² Ez szolgáltat jogalapot arra nézve, hogy a mai épület tájolási szögét a régiével megegyezőként kezeljük.

A keletelési szögérték és a domborzati viszonyok ismeretében modelleztem azt a napjárási időszakot, ami megfelel a templom tájolásának. A számítások szerint igazolható a védőszent-napi tájolás, tehát az épület szentélye a Szent László-napi (június 27.) felkelte irányába néz.

Pilisszentkereszt

Szent István király bencés kolostort alapított itt, de miután elnéptelenedett, III. Béla 1184-ben a cisztercieknek adományozta.³³ A templom háromhajós, egyenes szentélyzáródású, kereszthajós alaprajzú volt. Külön említést érdemel, hogy 1230 körül járt az épület falai között Villard de Honnecourt francia építész.³⁴

A ma már csak romjaiban létező monostor szentélye a Kopasz-hegy irányába néz. Ez esetben védőszent-napi (Szent Keresztnak volt szentelve³⁵) napfelkeltét nem tudtam igazolni. Ennek ellenére teljes pontossággal azonosítható a tájolás indoka, ugyanis szerencsénkre fennmaradt az apátság alapításának dátuma; 1184. május 27.³⁶ A számítások szerint egyértelműen e dátum napfelkeltéjére tájolták a kolostor templomát.

Keszthely

Az egykori ferences templom (Boldogságos Szűz patrocíniummal), a magyarországi gótikus építészet egyik legnevesebb alkotása, ma is közel régi pompájával büszkélkedhet. 1974-ben szentélyének renoválása során páratlan színvonalú és méretű freskók kerültek napvilágra.³⁷ A hagyomá-

nyos nézet Lackfi II. Istvánhoz köti a templom alapítását.

A tájolása egészen különleges. A templom helyét egy környezetéből enyhén kiemelkedő magaslaton választották meg, ami alkalmasnak bizonyult arra, hogy a hajdani gyér beépítettség miatt széles panorámát biztosítson keleti irányban. Számításaim szerint az épület tengelye abba az irányba mutat, ahol a középkorban augusztus 25-én, IX. Szent Lajos király ünnepén kelt fel a Nap. Az eredmény első pillanatban meglepő volt. Nem Szűz Mária-ünnep, ahogyan várnánk, nem napforduló, vagy napéjegyenlőségi nap, nem alapítási dátum, hanem egy szentté avatott Anjou lovagkirály emléknapijának hajnala adta meg a tájolás irányát!

Hogy az elsőre furcsa jelenség miértjére választ kapjunk, a templom építési körülményeit, egyháztörténeti és történelmi vonatkozásait kell közelebbről szemügyre vennünk.

LACKFIAK MINT ALAPÍTÓK?

Ahogy utaltam rá, majdnem minden leírás Lackfi II. István személyében látja a templom alapítóját, s azt a nemest, aki 1367-68-ban Keszthelyre telepítette a ferenceseket.³⁸ A templom építésének kezdetét is ez időtájról teszik, befejezését viszont hol 1385-86-ra³⁹, hol 1397-re⁴⁰ datálják. Azonban az alapító személyét tekintve újabbban máshogy értékelik a forrásokat. A kérdés tisztázása a különleges tájolás megértésének szempontjából nélkülözhetetlen.

Ki volt Lackfi II. István? A Lackfi család tagjai a XIV. század leggazdagabb és legbefolyásosabb főnemesei voltak. Sarjai közül is talán Lackfi II. István jutott a legmagasabbra, de ő is bukott a legnagyobbat. Tisztségei a teljesség igé-

dapest 2015, 746.

³¹ Magyarország régészeti topográfiája, 167.

³² Uo.

³³ Uo. 159.

³⁴ Uo. 164.

³⁵ KESZTHELYI – KESZTHELYINÉ SRAGNER, *Magyarországi középkori templomok tájolása*, 27.

³⁶ Magyarország régészeti topográfiája, 159.

³⁷ SZAKÁCS, B. ZS., *Mária születése a keszthelyi ferences templomban*, in *Omnis creatura significans* (szerk. TÜSKÉS, A.), CentrArt Egyesület, Budapest 2009, 123,

https://www.academia.edu/5264500/M%C3%A1ria_sz%C3

44

[%BClet%C3%A9se_a_keszthelyi_ferences_templomban](#)

(Utolsó ellenőrzés: 2017. 02. 10.).

³⁸ Müller R., *Keszthely története*, Keszthely Város Önkormányzata, Keszthely 2000, 73.

³⁹ VÁNDOR, L., *A Zala megyei ferences kolostorok kutatása*, in *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 1994, 106.

⁴⁰ MÜLLER, R., *A keszthelyi Fő tér*, in *Zalai múzeum*, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg 2004, 195. Sőt csak a szentély elkészültét helyezik erre az időpontra, és a teljes hajó 1400-körüli elkészülésével számolnak (ld. uo.).

nye nélkül; dalmát-horvát bán, erdélyi vajda és nádor, Nagy Lajos király legbizalmasabb embere, első hadvezére volt. Részt vett a király olaszországi hadjárataiban, töretlen hűségét az uralkodó birtokadományozásokkal jutalmazta. Így került a kezére Keszthely is.⁴¹ Az uralkodó melletti odaadását jól illusztrálja egy történet. A második nápolyi hadjárat alkalmával Nagy Lajos súlyosan megsebesült. Egy nyílvessző fúródott a bal combjába, amit Lackfi — másodmagával — tizenkét rántással húzott ki. A kínoktól már teljesen elgyengült, a halál tényében megnyugvó királyt lóra kötözte, és körbe kísérte a táborban, hogy katonái bátorságát visszaadja, az ellenség reményeit letörje.⁴² Az erős fizikumú uralkodó szerencsére túlélte a sebesülést.

Nagy Lajos uralmát követően Lackfi II. István Zsigmond trónra lépését támogatta, de később szembefordult vele. Ez okozta erőszakos halálát. Zsigmond párthívei ifj. Garai Miklós és Kanizsai János, 1397-ben, tárgyalás ürügyén törbe csalták és megölték. A király utólagos ítéletlevéllel igazolta a gyilkosságot, az óriási Lackfi-vagyont pedig hívei közt osztotta szét.⁴³ Lackfi holttestét Keszthelyen a személyéhez kötődő ferences templomban helyezték örök nyugalomra. Sírköve a szentély déli falában ma is látható.⁴⁴

Az első kérdésünk tehát: valóban Lackfi István telepítette Keszthelyre a ferenceseket és ő alapította templomukat, ahogy azt általában olvashatjuk?

Szatlóczi Gábor okfejtése⁴⁵ szerint az uradalom Lackfiak általi birtoklását az 1350-es (másutt 1346-os) királyi adományozásból vezették le a kutatók. Tüzetesebb elemzéséből kiderült, hogy ekkor csak Csáktornyát és Muraközt kapták birtokul, Tátika vár és Rezi vár tulajdonjogát, melyhez Keszthely is tartozott, még nem. De mivel

a várak adományozására eddig külön oklevél nem került elő, úgy gondolták Muraköz mellett Keszthely is ekkor jutott a család kezére. A Lackfiak általi birtoklás első hiteles említése 1378-ból való. Viszont a ferences rend keszthelyi jelenlétének első írásos nyoma 1368-ból származik. Ezek értelmében, 1368-ban, a ferencesek említésekor még Anjou Nagy Lajos király lehetett Keszthely földesura. Vagyis a rend meghívása és letelepítése a király személyéhez köthető! Ebből az is következik, hogy a templom alapítása és építésének kezdete Nagy Lajos nevéhez fűződik és Lackfi a király szándékai szerint csak folytatta az építkezést.⁴⁶ A logikus következtetésnek egy adat mond ellent. Állítólag a templom falán a XVIII. században még olvasható volt egy — valószínűleg utólagos — felirat, mely arról tudósított, hogy az egyházat Lackfi fogadalomból építtette. A fogadalomról és a felirat eredetéről részletek nem ismertek.⁴⁷

Lackfi II. István

ANJOU LAJOSOK

A Lajos név igen jól csengett az Anjou házban, hiszen két szentet is adott a keresztény világnak; IX. Szent Lajos francia királyt (1219-1270)⁴⁸ és Toulouse-i Szent Lajos püspököt (1274-1297).⁴⁹ Ilyen rokoni háttérrel nem is csoda, hogy Károly Róbert és Erzsébet lengyel hercegnő fia

⁴¹ BONTZ, J., *Keszthely város monográfiája*, Keszthely 1896, 373.

⁴² DÜMMERTH, D., *Az Anjou-ház nyomában*, Panoráma, Budapest 1982, 412.

⁴³ http://www.keszthely.hu/ftp/telepulesi_ertektar/keszthelyi_magyarok_nagyasszonya_plebaniatemplom.pdf (Utolsó ellenőrzés 2017. 03. 19.).

⁴⁴ ANDA, J., *Keszthely Fő téri plébániatemplom*, Tájak, Könyvek, Múzeumok Egyesület, Veszprém 1985, 5.

⁴⁵ SZATLÓCZI, G., *Adalékok a keszthelyi ferences kolostor korai építéstörténetéhez*, in *Castrum IV.* (2006/2).

⁴⁶ A teljes gondolatmenet és további érveket lásd uo.

⁴⁷ A szóbeszéd irodalmi forrását egyelőre nem sikerült felcselezni.

⁴⁸ DIÓS, I., *Szenthely élete I.*, Szent István Társulat, Budapest 2002, 627-629.

⁴⁹ Uo. 891.

ezt a nevet kapta. Védőszentjéül Toulouse város püspökszentjét választották.⁵⁰

A két nagy szent látszólag eltérő életpályával jutott a mennyek dicsőségébe. IX. Lajos vallásos buzgalma, jámborsága és igazságos természete miatt Franciaország a béke korszakát élte uralma alatt, mégsem csak a béketeremtő szándék fűződik a nevéhez. Harcos lovagkirály volt, leghíresebb tettei és kalandjai a Szentföld újralfelszabadításáért vívott csatákban estek meg.⁵¹

Magánéletét szinte szerzetesi magatartás jellemezte. Szentmisehallgatás, a papi zsolozsma végzése, szigorú, puritán életvitel, rendszeres böjtölés, és testének sanyargatása jelentették mindennapjait. Szolgált a szegényeket, saját kezűleg gondozta a leprásokat. Emellett gyengéd, szerető férj és tizenegy gyermek jó édesapja volt.⁵²

A krisztusi békét kereső életének mégis a háborúskodás vetett véget. Második keresztes-hadjárata alkalmával, Tunisz felszabadításakor a katonai táborban terjedő kolera őt is elérte. Utolsó kívánsága szerint hamuba fektetve halt meg 1270. augusztus 25-én. VIII. Bonifác pápa 1297. augusztus 11-én szentté avatta, ünnepének halála napját jelölték meg a liturgikus kalendáriumban.⁵³

Toulouse-i Szent Lajos V. István magyar király unokája volt. Jézus Krisztus követésében hasonló, mégis más étellel tett tanúságot az Evangéliumról, mint nagybátyja, IX. Lajos. Tizennégy évesen két testvérel túszként III. Alfonz aragóniai király udvarába került, ahol hét évet töltöttek. A fogságban két ferences testvér volt mellettük, Francesco Brun és Pietro Scarier. A rabság alatt Lajosban kialakult a papi hivatás utáni vágy, a ferences testvérek hatására pedig a szerzetesi élet felé is vonzalmat érzett. 1295-ben kiszabadult a fogságból, s ez évben a trónöröklés joga is reá szállt. Nápolyban lemondott a trónról testvére, Róbert javára, és pappá szentelték. A ferences rend iránti kötődése továbbra is megmaradt. Amikor a pápa Toulouse püspökévé akarta kinevezni, egy feltétellel vállalta el, ha beléphet a rendbe. Ez 1296 végén meg is történt. A következő évben hirtelen megbetegedett és meghalt. Rövid élete utol-

só hetére esett nagybátyja szentté avatása. Toulouse-i Lajost 1317-ben avatták szentté, ünnepét a ferences rend halála napján, augusztus 19-én üli.⁵⁴

A markáns életviteli különbség csak a földi hatalomhoz való viszonyukból adódott. IX. Lajos elfogadta a koronát, gyakorolta az uralkodást, hadjáratokat vezetett, megtestesítette a középkori lovagkirály eszményét, Toulouse-i Lajos elfordult a földi hatalomtól, lemondott a trónról és az egyszerű szerzetesi csuhát választotta a királyi palást helyett.⁵⁵

Emellett számos hasonlóság köti össze alakjukat. Az egyik a ferencesek iránti vonzalom. Toulouse-i Szent Lajosnál ez nyilvánvaló, IX. Szent Lajos királynál megmaradt lelki kötődésnek, de annyira szembetűnő volt, hogy egy szolgáló asszony egyszer nyíltan ezt merte a szemébe mondani: „*Fi, fi! Te lennél Franciaország királya? Inkább lenne egy másik király, mint te, mert te csak a minorita testvérek, a prédikáló testvérek, a papok és a klerikusok királya vagy!*”⁵⁶ Toulouse-i Lajos is fáradhatatlanul gondozta a szegényeket, betegeteket, elesetteket, általában puritán, evangéliumi életük, vallásos buzgalmuk is hasonló cselekedetekben nyilvánult meg.⁵⁷

Toulouse-i Lajos

⁵⁰ DÜMMERTH, *Az Anjou-ház nyomában*, 369.

⁵¹ Vö. DIÓS, I., *Szentek élete I.*, 627.

⁵² Uo. 628.

⁵³ Uo. 629.

⁵⁴ Vö. DIÓS, I., *Szentek élete I.*, 893-891.

⁵⁵ DÜMMERTH, D. *Az Anjou-ház nyomában*, 214.

⁵⁶ Uo. 17.

⁵⁷ Uo. 215.

Nagy Lajosnak tehát ilyen erkölcsi magasságokba emelkedett rokonai jó uralkodói és emberi példát jelentettek. Védőszentje ugyan a püspök szent volt, élete mégis a lovagszent mintáját követte. Ahogy Dümmerth Dezső fogalmaz I. Lajos királyról: „... még utoljára életet tudott lehelni a lovagság eszméjébe...”. Az uralkodó nagy eszményi példaképe Szent László volt, a lovagság szelleme tehát az Anjou szent rokon mellett a hajdani Árpád-házi szent király által is élt benne.⁵⁸ A példaképeknek nagyon is megfelelt. Az uralkodó, aki hadjáratokat indított, aki személyesen vezette katonáit az ütközetben, aki számos alkalommal megsebesült, aki közvitét mentett meg a halálból, méltó módon képviselte nagy elődeit.⁵⁹

A ferences kötődést a két szentnél láttuk, de vajon Nagy Lajosnál megvolt-e? Általában elmondható, hogy nagy pártfogója volt a szerzetességnek. Pálos kötődése talán a leghíresebb. Rábírta Velencét Remete Szent Pál testereklyéjének átadására.⁶⁰ Több monostoralapítása közül Máriaosztra a legkiemelkedőbb.⁶¹

A ferencesek támogatása az Anjou-ház családi hagyományává lett, ennek oka a fentiek alapján nem szorul különösebb részletezésre. Kötelességüknek érezték familiájuk ferences szentjének kultuszát ápolni és terjeszteni.⁶² A sorból a magyar Anjouk sem maradtak ki. Már Lajos király apja, Károly Róbert tett a nemes ügy érdekében, amikor a francia püspök szent tiszteletére megalapította a lippai ferences kolostort.⁶³ Nagy Lajos jóvoltából pedig gyarapodott a rend a nagyszombati, a bácsi és a váradi monostorokkal,⁶⁴ és ebbe a sorba illeszthető a keszthelyi alapítás is.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy Lajos gyermekkori nevelője a ferences szerzetes Lackfi(!) Dénes volt, így az ifjú herceg már neveltetésénél fogva is kötődött a kisebbik testvérek lelkesítéséhez.

⁵⁸ Uo. 369-372. A szerző részletes elemzést ad IX. Lajos és Nagy Lajos személyének hasonlóságairól, hozzájuk társítva Szent Lászlót is.

⁵⁹ Uo. 411-412.

⁶⁰ TÖRÖK, J.–LEGEZA, L., *A magyar egyház évezrede*, Mikes Kiadó, Budapest 2000, 82.

⁶¹ TÖRÖK, J., *A tizennegyedik század magyar egyháztörténete*, Mikes Kiadó 2004, 135.

⁶² Uo. 165.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo. 167., Lásd még TÖRÖK, J.–LEGEZA, L., *A magyar egyház évezrede*, 84.

IX. Szent Lajos lovag

KÖVETKEZTETÉSEK, FELTEVÉSEK

A bemutatott keletelések közül láttunk példát védőszent-napi és alapítás-napi tájolásra és egy különleges orientációra, amit a fenti történelmi és egyháztörténelmi ismeretek fényében megkísérlünk megmagyarázni. Miért néz tehát a keszthelyi ferences templom szentélye a IX. Szent Lajos napján felkelő Nap irányába? A válasza több verzió is lehetséges.

Ha elfogadjuk az egyház királyi alapításának érveit, feltételezhetjük, hogy a ferencesek pártfogójuk iránti elkötelezettségük és hálájuk jeléül tűzték ki így módon a templom alapjait.

Ha maradunk a Lackfi-féle alapítás hagyományos nézeténél, úgy róla kell feltételeznünk, hogy jól igazolható uralkodó iránti hűsége és tisztelete nyilvánult meg ilyen módon. Tekintve, hogy valóban királyi adományként jutott a keszthelyi uradalomhoz.

Bár azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy maga az uralkodó utasításaként történt az orientálás, de ebben az esetben talán logikusabbnak tűnne a Szent László-napi tájolás.

Felmerülhet a kérdés, miért nem inkább Nagy Lajos valódi védőszentjét Toulouse-i Lajos ünnepének felkeltését választották irányának? Azért is lenne kézenfekvő, mert a szentély belsejének freskói között fő helyen látható a ferences püspök szent.⁶⁵ Válaszom az lenne, hogy egyrészt a páratlan freskók sajnos csak töredékes állapotban maradtak ránk, és elképzelhető, hogy a lovag-

⁶⁵ ANDA, J., *Keszthely Fő téri plébániatemplom*, 12.

szent is helyet kapott a képi programban (hiszen a másik lovag, Szent László is ott van!⁶⁶), de mára ábrázolása megsemmisült, másrésről IX. Lajos alakja jobban köthető Nagy Lajos személyiségéhez, mint a trónról és a világi hatalom minden formájáról lemondó jámbor püspök.

Az sem kikerülhető kérdés, ha már a templom patrónusa Szűz Mária, miért nem valamelyik ünnepnapjához igazították az épületet? Erre nézve az említett ciszterci apátság példáját hoznám fel, ott sem a patrocínium adta meg a tájolás indokát. Sejthető, hogy a középkori gyakorlatban a választott patrónus, vagy titulus nem volt egyenes következménye a tájolási iránynak. Lehet, hogy egy eddig nem ismert logikai rendszer mentén dőlt el az orientálás, amiben fontos tényező az egyház státusza, rendi hovatartozása, az alapító személye, az építés ideje és egyelőre nem ismert egyéb tényezők. Erre nézve nagyobb vizsgálati anyag birtokában lehet véleményt formálni. Másrésztől felmerülhet az a lehetőség, hogy Keszthely esetében Szűz Mária patrocíniumára is a Nagy Lajos iránti tiszteleten keresztül találunk magyarázatot, tekintve, hogy második leányát Máriának hívták, aki később Magyarország trónját is megörökölte.⁶⁷ Persze azt is tudni kell, hogy a Szűzanya régtől fogva igen gyakori, ha nem a leggyakoribb templomvédőszent.

Hogy a keszthelyi példa megerősítést nyerjen, utolsóként nézzük meg a porvai pálos templom tájolásának eredményét. Számításaim szerint az épület tengelye Szent Zsigmond⁶⁸ ünnepén felkelő Nap irányába nézett a XIV–XV. században. Az indokát a fentiek alapján már sejthetjük. Zsigmond király 1392-ben a cseszneki vár tartozékként a Garaiaknak adományozta a falut. Ifj. Garai Miklós pálos monostort akart itt alapítani, de a tervet csak fia, László valósította meg.⁶⁹ A rendház 1427 és 1440 között épült fel a Szentlélek tiszteletére.⁷⁰

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ TÖRÖK – LEGEZA, *A magyar egyház évezrede*, 84.

⁶⁸ Szent Zsigmond Magyarországi kultuszához lásd: TÓTH, P., „Szent Zsigmondnak ő azt felnevezteté” *Luxemburgi Zsigmond és a magyarországi dinasztikus szentkultusz*, in *Századok* CXXXIX/2., Budapest 2005, 367–383.

⁶⁹ Art. *Porva* in *Magyar Katolikus Lexikon XI.* (Főszerk. Diós, I., szerk. Viczián, J.), Szent István Társulat, Budapest 2006, 171.

⁷⁰ ACZÉL, L. ZS.–LEGEZA, L.–SZACSVAY, P.–TÖRÖK, J., *Pálosok*, Mikes Kiadó, 2006, 30.

Ez esetben is a királyhoz, mint birtokadományozó személyhez fűződő elkötelezettség nyilvánulhat meg a tájolási szándék mögött.

Keszthelyi ferences templom

ÖSSZEGZÉS

Az eddig általam vizsgált egyházak tájolási logikája ellentmond a kételkedő hangoknak. Úgy tűnik, igenis tudatos és egyértelmű szándék húzódik meg a napjához igazított helyzetük mögött. Bevallom, hogy az itt nem említett épületek vizsgálati eredményeivel együtt is kevés adat van a birtokomban ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket tegyek, de a bemutatott példák úgy gondolom, önmagukért beszélnek. Lehet, hogy kisebb falusi plébániatemplomok esetében valóban a tavaszi munkakezdés első napján történt templomkitűzés ad hoc gyakorlata érvényesült (erre példa lehet a Pomáz-Nagykovácsi puszta sokáig félreértelmezett szerepű egyháza), de ez nem lehet ellenérv a valóban védőszent-napi, alapításnapi, napfordulás és napéjegyenlőségi orientációk lehetőségével szemben.

Az adományozó személyéhez köthető tájolás (vagy alapító névnapjára tájolás), mint egészen különleges eljárás, már Guzsik Tamás kutatásai során napvilágra jutott. Nézetem szerint jó példát szolgáltat ahhoz, hogy a tájolások rideg adatait ne általánosító statisztikai módszerrel elemezzük, hanem minden esetet egyenként megvizsgálva térbeli helyzetének és az alapítás egyháztörténeti, történelmi adatainak ismeretében, az alapítók és építők észjárását, vallásos lelkületét lehetőleg minél jobban megismerve értelmezzük a jelenséget.

A Nap a biológiai élet éltető fénye, a földi élet nélküle elképzelhetetlen. Krisztus világossága a lélek éltető fénye, a lelki élet nélküle elképzelhetetlen. A hajdani korok keresztény áhítata a kettőt egyben látta, a Naphoz Krisztus világosságának szimbolikáját rendelte. Ahogy az „*Atya fölkelte napját a gonoszokra és a jókra*” (Mt 5,45), úgy árad minden ember felé a Világ Fénye. A szentek feladták önös életüket, és hagyták, hogy Krisztus Napja keljen fel lelkükben. Átitatta egész

valójukat és átsugárzott minden embertársuk felé. A szegények, elesettek, akik a szentekkel kapcsolatba kerültek, olykor bele sem gondoltak abba, hogy az a jóleső szeretet, amely körülveszi őket, valójában Krisztus világosságának éltető fénye. A keletelés gyakorlatában ezt az éltető fényt keresték. A templom a felkelő Nap felé fordult, s a benne imádkozó hívek lelke a mennyei fényben fürdött.

Scheffer Miklós

„... HEGYNEK AZ ORMA FÖLÉ”

A pálos Szent Kereszt anyakolostor helymeghatározásának problémája
Gyöngyösi Gergely rendtörténeti krónikájában¹

Gyöngyösi Gergely a 16. század első felében írt *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae* című műve² a magyar egyháztörténet izgalmas forrása. Szerzője — aki nem csak történetíró, hanem rendfőnök is volt — a hazai alapítású szerzetesrend, a pálosok történetét mutatja be megszületésétől egészen a 16. század harmincas éveireig.³

Megemlékezik a Magyar Királyság remetemozgalmainak legelső ismert csúcsáról, majd fokozatos kibontakozásáról, amely a pálos rend létrejöttében érte el csúcspontját. Szent István korának dicső keresztény alakjaival kezdi. Említi a Bélben (Bakonybél) visszavonultan élő Szent Gellértet, a Nyitra környéki Zoerard-Andrást és tanítványát, Benedeket. Megemlékezik Vác remetéről, ki a Pilis rengetegében találta meg lelki nyugalma, majd a patacsi barátok életét tárgyalja, akik a 13. század első felében Bertalan pécsi püs-

pök buzgalma által nyertek méltó lakhelyet a Mecsek rengetegében.⁴

Ezután tér rá Boldog Özséb munkálkodására, aki a rendi hagyomány szerint a pilisi remeték pártfogójaként kezdte ismerkedését az elvonult erdei élettel. Gyöngyösi beszámol róla, hogy mint esztergomi kanonok⁵ nyitott volt a Pilis erdejébe vonult, magukat Istennek szentelt jámbor lelkek iránt, míg maga is hívást érzett, hogy kövesse példájukat. A tatárjárás késleltette szándékát, de a vész elmúltával, hátrahagyva az esztergomi egyház intézményes kereteit, ő is kivonult az erdő magányába.⁶

Miután égi utasításra a pilisi remeték összegyűjtésébe fogott, szükségessé vált, hogy a barlangok zord körülményeit elhagyva, felépítsék el-

¹ *Ezúton is köszönöm Dr. Szilágyi Csaba a PPKE prodeánjának, a Hittudományi kar latin tanárának szakértő segítségét, aki fontos észrevételekkel, kiegészítésekkel támogatja a cikk megírását!*

² GREGORIUS, GY., *Vitae fratrum eremitarum ordinis sancti pauli primi eremite* (editio Franciscus L. Hervay), Akadémiai Kiadó, Budapest 1988, 42. Magyar nyelvű kiadása: GYÖNGYÖSI, G., *Arcok a magyar középkorból*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983.

³ Gyöngyösi csak a 15. század végéig írta, de utódai folytatták művét.

⁴ GYÖNGYÖSI, G., *Arcok a magyar középkorból*, 31-34.

⁵ A történeti kutatás az utóbbi időben ellentmondásokba tüközött Özséb személyét illetően. Hogy létezett, afelől nincs kétség, de hogy milyen szerepe volt a pilisi remeték rendde szervezésében, erről megoszlanak a vélemények. Lásd többek között: F. ROMHÁNYI, B., *A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében. Megjegyzések a pálos rend középkori történetéhez*, in *Történelmi Szemle 2008/3*, Történettudományi Intézet, Budapest 2008. és NÉMETH ZS., *A pálos rend történetének első évszázada*, in *Magyar Híperion 2015/3. (10)*, 274-287. A szerzők nézete szerint Boldog Özsébnek távolról sem lehet akkora szerepet tulajdonítani a pálos rend létrejöttében, mint amekkorát a rendi hagyomány és a vallásos köztudat neki szán. A téma kifejtésére itt nincs mód.

⁶ GYÖNGYÖSI, G., *Arcok a magyar középkorból*, 36-41.